

Olof Hermelinin kaupunkielegia Turusta 1680-luvulta

Timo Sironen

Elämäkerta lyhyesti

Olof Hermelin, alunperin Olof Nilsson, syntyi Filipstadissa tammikuussa 1658 rautateollisuuden parissa aiemmin työskennelleen pormestari Nils Månssonin ja Karin Andersdotter Skraggen poikana ja kävi koulunsa Karlstadissa. Hermelin kirjoittautui Olof Nilsson Skraggena 19-vuotiaana Upsalan yliopistoon, jossa hän opiskeli kieliä, mikä tuolloin tarkoitti lähinnä latinaa ja kreikkaa, sekä oikeustieteitä. Opiskeluaikanaan hän otti nimekseen Hermelin, ‘Kärppä’, koska opiskelutovereiden mielestä hän oli tavanomaista eloisampi. V. 1680–1682 Hermelin toimi itseään seitsemän vuotta nuoremman aatelispojan Magnus Stenbockin kotiopettajana Tukholmassa ja Sigtunan lähellä, ja v. 1684–1685 suuntasi tämän kanssa opintomatkalle Länsi-Eurooppaan. V. 1686 kevään Hermelin ehti toimia valtakunnandrotsin Magnus Gabriel de la Gardien sihteerinä juuri ennen tämän kuolemaa.

Koettuaan 1686 latinistina kirvelevän tappion *alma mater*insa, Upsalan yliopiston viranhaussa pääsi Hermelin akateemiselle uralle kuitenkin jo 30-vuotiaana, v. 1688, Liivinmaalla Tarton yliopiston kaunopuheisuuden ja runouden eli latinan professorina; kaksi vuotta myöhemmin hän avioitui. V. 1692 hän siirtyi roomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden professoriksi samassa Tarton yliopistossa. Jäätyään leskeksi hän palasi kotimaahansa v. 1699 kahden poikansa kanssa, koska hänet oli nimitetty Tukholmaan valtionhistoriografiksi opiskelutoverinsa Per Lagerlöfin kuoltua. Tukholmassa Hermelin sai tehtäväkseen mm. laatia tekstityksen (kenties juuri *Hecatompolis Suionum* - kokoelmansa pohjalta) Erik Dahlberghin kuuluisaan kuvateokseen *Suecia antiqua et hodierna* (‘Muinainen ja nykyinen Ruotsi’). Hermelinin osuus kuitenkin jäi lopullisen viimeistelyn vuoksi julkaisematta, lähinnä siksi että hän joutui loppuiäkseen mukaan Suureen Pohjan sotaan: kreivi Carl Piper kutsui juuri uudelleen avioituneen Hermelinin v. 1700 Ruotsin armeijaan Liivinmaalle ja kuningas Kaarle XII pyysi tätä laatimaan parjauspamfletteja Ruotsin valtakunnan vihollisista, mm. Venäjältä – latinaksi, jota tuolloin ymmärrettiin koko Euroopassa – sekä nimitti hänet sihteeriksi Suuren Pohjan sodan aikaiseen kenttäkansliaansa v. 1701. Terävyydestään kuuluisana, armoitettuna puhujana ja taitavana latinistina ”propagandaministeri” Hermelin laati v. 1700–1705 anonyymisti 12 propagandakirjoitusta, joissa hän puolusti Ruotsin aseiden oikeutusta Pietari Suurta ja Saksin-Puolan vaaliruhtinas August II:ta vastaan, mistä hyvästä hänet aateloitiin v. 1702 sekä nimitettiin valtiosihteeriksi ja kanslianeuvokseksi v. 1705. Sotaretkellä Hermelin jakoi Ruotsin armeijan kohtalon, mutta ehti myös kirjoittaa paljon korkeatasoista latinankielistä runoutta. Pultavan taistelun loppukahinoissa 28.6.1709 taitava propagandistimme poltti kenttäkanslian paperit raskauttavien todisteiden pelossa, mutta jäi ilmeisesti vangiksi ja kerrotaan, että hänet mestattiin voittopäivän iltana miekalla itse tsaarin sotateltan edessä – Pietari Suuri tunsu varsin hyvin tämän Venäjän-vastaiset pamfletit. Toisen, epäluotettavan huhun mukaan hän olisi elänyt loppuvuotensa Astrahanin seudulla vankina luostarissa ainakin v. 1715 asti. Hermelin oli aikanaan yhtä kuuluisa oppineisuudestaan kuin isänmaan-

rakkaudestaankin.¹

***Hecatompolis Suionum* -kaupunkirunokokoelman laajuus**

Hecatompolis Suionum -runokokoelmassa Hermelin laati latinaksi distikhon-runomittaan 101 kaupunkirunoa (*Ruotsalaisten 100 kaupunkia*), joista on alkuperäiskäsikirjoituksessa, niin sanotussa autografissa eli runoilijan omakätisesti kirjoittamassa versiossa, ja sen kopioissa säilynyt ja viimein v. 2010 editoitu sekä runomittaan ruotsinnettu kaikkiaan 91 runoa, yhteensä hieman alle 1100 runosäettä. Hermelin laati nämä kaupunkirunonsa 1680–1690-lukujen Ruotsin suuruudenajalle tyypillisesti yltiöpositiivisen isänmaallisessa hengessä.

Tämän artikkelin tarkoitus on edistää Turkuun liittyvän uuslatinalaisen kirjallisuuden tutkimusta mm. antamalla uutta materiaalia 1600-luvulla Ruotsin valtakunnan kaupunkeihin liittyneiden erityispiirteisten mielikuvien yksityiskohdista.² Olen suosinut filologiaa, historiallisia, monitieteisiä ja kontekstualisoivia metodeja.

Hecatompolis Suionum -teoksen mm. Suomen, Karjalan ja Inkerinmaan kaupunkeja koskevat runot sekä Upsalan, Tukholman ja Visbyn kaupunkirunot käsittävä kommentoitu editio proosa- ja runomittaisine suomennoksineen, tekstikriittisine apparaatteineen ja sanaindekseineen ilmestyy näillä näkymin joko loppuvuodesta 2012 tai 2013, tekijöinään Teivas Oksala, Hannu Riikonen, Erkki Sironen ja tämän artikkelin kirjoittaja.

Kiitän emeritusprofessori Toivo Viljamaata rakentavasta ja innostavasta palautteesta, kun kävin Oulusta käsin 8.4.2011 Turussa, v. 2011 Euroopan kulttuuripääkaupungissa, ensiesittämässä Hermelinin hyväksymän Turku-runoversion suomennoksineen (runosta tarkemmin tuonnempana). Erityisen kiitollinen olen Viljamaan 1500-luvun lopun nuijasotakontekstiin esittämästä hypoteesistä; mm. Turun lähimaine puolustaa nuijakapinan jälkiselvittelyjen erittelyä Hermelinin Turku-runo(i)ssa.

Kaupunkirunot kirjallisuudenlajina ja Hermelinin lähteet

Kirjallisuudenlajina latinankieliset kaupunkirunot alkavat jo myöhäisellä keisariajalla, 300-luvulla, roomalaistuneen gallialaisen runoilijan Ausoniuksen teoksella *Ordo nobilium urbium* ('Kuuluisien kaupunkien sarja'), jossa kuvataan aikakauden 20 suurkaupunkia. Renessanssiajan humanistit, kuten Michael Marullus (1452–1500),

¹ Hermelinin elämäkerralliset tiedot: *Svenskt biografiskt handlexikon* (1906), I:488–489. Kattava elämäkerta: Sven Olsson, *Olof Hermelin*, Lund 1953. Tuoreemmaltaan vrt. Tore Wretön laatima johdanto-osuus "Att fånga av Febus en ton – Olof Hermelin och hans stadsdikter", 11–15 ja 31–37, tuoreessa teoksessa Olof Hermelin, *Hecatompolis Suionum. Svenskarnas hundra städer. Översättning av Tore Wretö, latinsk textetablering av Bengt E. Thomasson, kommentar av Hans Helander*. Atlantis: Stockholm 2010. Upsalan yliopiston latinan emeritusprofessori Helander on kiistatta maailman johtava Hermelin-asiantuntija. Vrt. myös Eva Bäckstedtin lehtijuttu, "Latinsk handskrift tolkad efter trehundra år", *Svenska Dagbladet* 29.1.2005 sekä http://www.svd.se/dynamiskt/kultur/did_9033391.asp hieman tiivistettynä versiona, otsikkonsakin on hieman lyhennetty: "Latinsk skrift tolkad efter 300 år". Erikoinen kömmähdyks on nettiversion kaupunkiluettelossa: Åbo, Suomen Turku, on lipsahtanut nyky-Ruotsiin.

² Vrt. Hans Helander, *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620–1720. Stylistics, Vocabulary and Characteristic Ideas. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Latina Upsaliensia* 29 (Uppsala 2004).

Jacobus Sannazarus (n. 1456–1530) ja Julius Caesar Scaliger (1484–1558), elvyttivät tämän kirjallisuudenlajin kukoistukseen Etelä- ja Keski-Euroopassa jo 1400- ja 1500-luvuilla, Scaligeria ja hänen runoteostaan *Urbes* ('Kaupunkeja'), jossa puhuu hieman yli 100 itsestään kertovaa Italian, Balkanin, Saksan, Ranskan, Itävallan, Puolan, Pohjois-Afrikan ja Intian kaupunkia, voidaan pitää Hermelinin ja hänen *Hecatompolis*-kokoelmansa suurimpana esikuvana.

Tanska sai ensimmäisen kaupunkirunokokoelmansa jo 1581: Hans Jörgensen Sadolin (1528–1600) julkaisi tuolloin Jyllannin kaupunkeja kuvaavan teoksensa *Sylvae* ('Aiheita'); häntä seurasi Willich Westhof (1577–1647), joka antoi v. 1607 julkaisemassaan teoksessaan *Urbes et Oppida Saelandiae* ('Själlannin kaupunkeja') Själlannin 15 kaupungille puheenvuoron kertoa itsestään.

Vaikka Saksasta ei ollut kehkeytnyt vielä 1600-luvun varhaismodernilla ajalla kansallisvaltiota, keräsi Nicolaus Reusner (1545–1602) kaikkiaan 65 proosamuotoista kuvausta saksalaisista kaupungeista, joihin v. 1605 postuumissa julkaisussa *Germania sive Maiestas, Gloria et Potentia S. Imperii Romani, urbium imperialium liberarum variis variorum authorum elogiis et praeconiis decantata et illustrata* ('Saksa eli Pyhän Roomalaisen Imperiumin keisarillisten vapaiden kaupunkien Mahtavuus, Kunnia ja Ylivalta, eri kirjailijoiden laatimien ylistysrunojen kuvaamina') liitettiin myös ylistysrunoja.

Skotti Arthur Johnston (1577–1641) laati runot 24 Skotlannin kaupungista *Celebriorum aliquot Scotiae urbium encomia* ('Joidenkin Skotlannin kuuluisimpien kaupunkien ylistykset') ja tusinasta Hollannin kukoistavimmista kaupungista runoili Caspar Barlaeus (1584–1648) postuumisti v. 1655 ilmestyneessä kokoelmassaan *Urbium praecipuarum Hollandiae encomia* ('Hollannin tärkeimpien kaupunkien ylistykset').³

Hermelinin kaupunkirunoteokselle oli siis jo toki sosiaalista tilausta 1680-luvun Ruotsissa. Hänellä oli käytössään useita Ruotsin valtakuntaa ja kaupunkeja käsitteleviä proosamuotoisia teoksia, mm. historiantutkija Johannes Messeniuksen *Sveopenta-protopolis* ('Ruotsin viisi varhaisinta kaupunkia', v. 1611) ja *Specula* ('Peilejä', v. 1612) sekä maantieteilijä Anders Buren *Orbis Arctoi nova et accurata delineatio* ('Pohjoisen maanpiirin uusi ja seikkaperäinen hahmotelma', v. 1626) ynnä Laurentius Paulinus Gothuksen *Historia Arctoa* ('Pohjoismaiden historia', v. 1636), unohtamatta valtakunnan yliopistoissa aikanaan ahkeraan luettua Michael Wexionius-Gyldenstolpen *Epitome descriptionis Sueciae* ('Yhteenkokoava kuvaus Ruotsista', v. 1650), joka osin vanhentui v. 1658 Roskilden rauhan myötä Ruotsin saatua lukuisia uusia kaupunkeja.⁴

Hermelinin *Hecatompolis*-kokoelmaa edelsi Kaarle XI:n täysi-ikäisyysjulistuksen yhteydessä julkaistu, Lundin yliopiston tulevan latinankielisen kaunopuheisuuden ja runouden professorin, Andreas Stobaeuksen panegyrisen heksametriruno, jossa lyhyesti kuvataan Ruotsin resursseiltaan neljää menestyksekkäintä kaupunkia. Lisäksi useat ruotsalaiset kirjailijat olivat 1600-luvun tavan mukaan ylistelleet latinaksi yksittäisiä kaupunkeja sekä maakuntia. 1500- ja 1600-lukujen runoilijoista Hermelin hyödynsi

³ Olof Hermelin, *op. cit.* 2010, 128–130, Helanderin käsialaa ("*Hecatompolis i sitt sammanhang: Latinkulturen i Europa och Sverige under 1600-talet*").

⁴ *Idem* (=Helander) *ibidem* 130–131.

myös hollantilaista runoilijaa Daniel Heinsiusta (1580–1655) sekä saksalaisia Georgius Sabinusta (1508–1560) ja Petrus Lotichius Secundusta (1528–1560). Kaikkia näitä edellämainittuja, Ausoniuksesta lähtien, Hermelin käytti hyväkseen *Hecatompolis*-kokoelmaansa laatiessaan ja silloin tällöin on myös tehnyt näihin liittyviä merkintöjä omakätisesti alkuperäiskäsikirjoituksen marginaaleihin.⁵

***Hecatompolis* Suionumin Suomessa sijainneet kaupungit**

Nykyisen Suomen alueelta mukana on 11 kaupunkia – etelän Helsinki, Pori, Porvoo, Rauma, Tammisaari, Turku, Uusikaupunki ja hieman pohjoisempi Vaasa sekä pohjoisen Oulu, Kajaani ja Tornio – Pohjois-Ruotsista ovat säilyneet Luulaja ja Piitime. Nyky-Ruotsin alueelta kaupunkeja on peräti 77 sekä nykyisen Venäjän alueelta kolme, Viipuri, Käkisalmi ja Nevanlinna.

Valitettavasti alkuperäiskäsikirjoituksesta puuttuu yksi arkki ja sen mukana 10 kaupunkia, näiden joukossa mm. pohjoiset Raahe ja Uumaja. Lisäksi “puuttumaan jäävät” myös pohjoiset Pietarsaari, Uusikaarlepyy ja Kokkola sekä eteläisemmät Hämeenlinna, Kristiinankaupunki, Lappeenranta, Naantali, Vehkalahti (myöh. Hamina) ja Savonlinna. Linnakaupunkeja on runsaasti ja siksipä esimerkiksi linnoituksetonta Sortavalaa Hermelin tuskin on sisällyttänyt kokoelmaansa. Lisättäköön, että Hermelin on ottanut mukaan vain ruotsalaisten perustamat kaupungit, joten esimerkiksi (tanskalaisten jo keskiajalla perustama) Tallinna ei ole mukana, vaikka kuuluikin Hermelinin aikaan Ruotsin valtakuntaan, puhumattakaan Pohjois-Saksassa valloitetuista kaungeista.

Suomalaisia Hermelin kuvaa useammassa kaupunkirunossaan urheiksi, sopuisiksi ja ruotsalaisten näkökulmasta täysin lojaaleiksi yhteistyökumppaneiksi. Valtakunnan koillisen ääriulottuvuuden kaupunkien Oulun ja Kajaanin kohdalla Hermelin on tarjonnut välähdyksenomaisesti eksoottisia lisävärejä elinkeinoista ja etnisestä kirjosta kertomalla mm. hylkeen- ja suurriistanpyynnistä ja satunnaisista saamelaisista, Vienan bjarmeista sekä venäläiskasvoista.

Mutta nyt siis Turku-runon tai oikeastaan kahden Turku-runon pariin, joista toinen näyttäisi jääneen 13-säkeiseksi harjoitelmaksi. Wretö & Thomasson & Helander ovat v. 2010 editiossaan kelpuuttaneet – ilman minkäänlaista argumenttia – vain sisällöltään tasapainoisemman 20-säkeisen (tosin sisällyttämättä 20. eli viimeisen säkeen varianttia 20 *bis* edes Helanderin laatimaan kommentaariosuuteen). Itsensä Hermelinin ylikuusi ja siis hylkäämän harjoitelmarunon olemassaolosta ei ruotsalaisten tuoreessa editiossa ole edes mitään mainintaa. Nämä puutteellisuudet ko. editiossa johtuvat osaksi siitä, että kustantaja ei ollut suostunut tieteellisen tekstikriittisen apparaatin lisäämiseen, koska kirja olisi tullut liian laajaksi, kuten prof. emeritus Helander valitellen 26.5.2011 Upsalassa totesi tulevan tieteellisemmän tekstiedition laatijalle, dos. Erkki Sirosele.

Kuten alempana voi helposti havaita, harjoitelmarunon sotakuntoisuusosuus lienee Hermelinin mielestä paisunut kohtuuttoman laajaksi, eikä runo pääse itse kaupungin

---

⁵ *Idem ibidem* 131–132.

monipolviseen historiaan, joten ilmeisesti sen vuoksi hän on sitten hylännyt koko harjoitelman. Autografissa on tärkeimpien kaupunkien kohdalla melko runsaasti sanavariantteja, joiden väliltä Hermelin ei aina ehtinyt tehdä yksiselitteisiä, saati lopullisia valintoja. Turku valtakunnan itäosan eli *Österlandetin* yksiselitteisesti merkittävimpänä kaupunkina ei tee tässä poikkeusta.

Tekstit ja proosasuomennokset

(1) XLVIII. *ABOA*(=LXVI. *bis*, alkuperäiskäsikirjoituksessa Viipuri-runon [= LXVI] jälkeen ylliruksittuna, dosentti Erkki Sirosen 25.5.2011 Upsalan yliopiston kirjastossa lukemansa autografin (*UUB R386*) pohjalta tekemien emendaatioiden mukaisesti)

<i>Martia</i> ¹⁾ <i>primigenam me jactat Fennia natam,</i>	
<i>Foeta</i> ²⁾ <i>salebroso quam tenet unda sinu.</i>	
<i>Cum fera flamma meos depasceret orta</i> ³⁾ <i>penates,</i>	
<i>Visa fuit damnis ingemuisse meis.</i>	
<i>Illam etenim docui leni mansvescere cultu,</i>	5
<i>Barbarie vindex asseruique rudi.</i>	
<i>Scribe tuis fastis niveas, mea terra, Calendas,</i>	
<i>Cum tetigit nostram Svedica puppis humum.</i>	
<i>Sacra tibi vexit mitisque oracula coeli:</i>	
<i>Hoc de se spoliū victor habere cupit</i> ⁴⁾ .	10
<i>Sed quo coeca ruis, Martem stimulasque</i> ⁵⁾ <i>cruentum?</i>	
<i>Inferior pugna, si sapis esse velis.</i>	
<i>Jam pia victricem colis aequo foedere gentem:</i>	
<i>Utque</i> ⁶⁾ <i>magis vincas, vinceris</i> ⁷⁾ <i>ipsa prius</i> ⁸⁾ .	
<i>Neu tantum emineas studiis</i> ⁹⁾ <i>acerrima belli;</i>	15
<i>En! Pando ingeniis atria docta tuis,</i>	
<i>Atria Pierio quae Paeān praeferat antro</i>	
<i>Praeferat et Grajis turba novena jugis.</i>	
<i>Hic Themis, hic Pietas tutos legere recessus;</i>	
<i>Hic servant placidos Martia rura lares./</i>	20
<i>Phoebeosque foves Martis alumna lares.</i>	20 <i>bis</i> (varianttisäe)

- 1) variantti *Inclyta* Hermelinin hylkäämä
- 2) variantti *Tuta* korjattu muotoon *Foeta*
- 3) variantti *atra*
- 4) variantti *velit*
- 5) *stimulam/Stimulam* korjattu muotoon *stimulasq*^o
- 6) *Quoq*^o hylätty
- 7) *vincere* korjattu muotoon *vinceris*
- 8) variantti *prior*
- 9) variantti *crudis*

XLVIII. *TURKU*

Sotakuntoinen Suomi kehuskelee minun syntyneen esikoisenaan; sitä suojaa ravinteikas merenaallokko rosoisen poukaman päässä. Kun raju tulipalo söi suihin rakkaat kotini, nähtiin sen voihkaissees menetysteni vuoksi.	
Minähän opetin sen tottumaan lempeään elintapaan ja suojeelijana vapautin sen raa'asta sivistymättömyydestä.	5
Kirjaapa historiankirjojesi sivuille, maani, onnelliseksi se päivä jolloin ruotsalaislaiva saapui maaperällemme. Se toi sinulle lempeän taivaallisen pyhän sanoman: vain tämän halusi voittaja saada saaliiksi.	10
Mutta minne olet ryntäämässä sokeasti, kannustaen veristä sotaa? Jos olet viisas, varmaankin haluat olla taistelussa alakynnessä. Kohta jo hurskaana kunnioitat voittajaheimoa tasapuolisessa liitossa: ja jotta tulisit voittoisammaksi, voitetaan sinut itsesi aiemmin.	
Äläkä kunnostaudu mitä terävimmän vain sodan pyrinnöissä; kas tuohon avaan oppineet tilat lahjakkuuksillesi, salit, joissa Apollon asustelkoon mieluummin kuin Pierian luolassa, samoin myös yhdeksän [muusan] parvi täällä kuin Kreikan vuorenharjanteilla.	15
Täällä Oikeus, täällä Hurskaus ovat valikoineet turvatut suojapaikkansa. Sotakuntoinen maaseutu on turvaamassa täällä rauhallisia kaupunkikoteja.	20
Ja sodanjumalan kasvattina olet suojaamassa oppineita koteja.	20 bis

Verrokiksi proosasuomennokselleni Tore Wretön runomittainen ruotsinnos:

*Finland, det krigiska, yvs att jag blev bland dess städer den äldsta,
skyddad av fiskrik vik uppfylld av hindrande skär.
När en rasande eld i grund brände ned mina gårdar,
greps hela Finland av sorg över min svåra förlust.
Hon blev ju upplyst av mig och fostrad till mildare seder,
min är förtjänsten att hon löstes ur sitt barbari.
Teckna på lyckliga blad, mitt land, i dina annaler,
hur från svearnas land skepp nådde hit till vår kust.
Dig de bragte Guds ord med dess milda och himmelska budskap;
detta var all den vinst segraren önskade sig.
Varför störta iväg och rusta till blodiga strider?
Klokare är det att här böja för fienden knä.
From som du är, du på jämställd fot nu segraren möter;
för att mer segerrik bli blev du besegrad förut.
Må din traktan ej stå allenast till krigets bedrifter,
ty för din unga elit öppnar jag lärdomens borg.
Här vill Apollo bo och ej i pieriska grottan,
hellre blir muserna här än på sitt grekiska berg.
Här har lagarnas mor så ock Fromheten funnit sin trygghet;
väpnad vår bygd står beredd värna vår fredliga stad.*

(2) Dos. Erkki Sirosen 26.5.2011 Upsalan yliopiston kirjastosta löytämässä autografissa Hermelinin ylliruksima runo(harjoitelma)*Barbariae nomen Fennorum in gente refellit**Vid(e). 66***ABOA**

*Qui rapido tantum Fenningos Marte valere
 Asserit, et teneris artibus esse rudes
 Nobilis aut fertur juratus in odia gentis
 Aut non ingenio sat videt ille suo. 5*

*Praesidet armatis galea praecineta virago,
 Consilioque probat maxima bella geri.
 Gens ignara fugit campo vel vincet aperto
 Aut super hostili strage cruenta cadet.
 Ut pugnax hostes iratis devoret armis: 10
 Sic violare datam nescit amica fidem.
 Cumque foris laudem devicto quaerit ab orbe,
 Incolit Aboicas turba novena fores.
 Neu tantum emineat vid(e). infra.*

TURKU

Se osoittaa sivistymättömyyden leiman suomalaisten heimokunnassa vääräksi (katso [runo] 66 TURKU), joka julistaa, että suomalaiset ovat kelvollisia vain tuhoisassa taistelussa ja hienojen avujen suhteen taas taitamattomia. Joka noin vannoo, hän joko joutuu kuuluisan suvun vihoihin tai ei ole ymmärrykseltään tarpeeksi tarkkanäköinen. Sankarineitsyenä kypärä päässään se [=Turku] johtaa aseellisia miehiä ja harkinnasta suostuu ottamaan ankarimmat sodat sodittavikseen. Kokematon heimokunta pelastuu, vieläpä voittaa avoimella taistelutantereella tai sitten sortuu verissä päin vihollisen järjestämän verilöylyn johdosta, jotta se sitten taistelunhaluisena ahneilla aseillaan peittoaisi viholliset. Siten se ystävällisyydessään ei osaa häpäistä sille osoitettua luottamusta. Samalla kun se kyselee ulkomailla mainetöidensä perään täydellisesti voittamaltaan maanpiiriltä, asustelee sen porteilla yhdeksän [muusan] parvi. Ja älköön se kunnostautuko mitä terävimmän vain sodan pyrinöissä... (vrt. alempana [oikeastaan ylempänä])

Kommentaari

Merkillepantavaa on, että ensimmäisessä 20-säkeisessä runossa kaupunki toimii omana puhetorvena, kuten useissa muissakin *Hecatompolis Suionumin* kaupunkirunoissa. Usein se tapahtuu monologinomaisesti ja puhuja etäännyttää kertomaan itsestään pseudo-objektiivisemmin yksikön kolmannessa persoonassa, ikään kuin Ksenofonin *Anabaksen* ja siitä *Gallialaissodasta*-teokseensa mallia ottaneen Caesarin

jälkiraportoivassa tyyliässä. Samanlainen persoonan variaatio, yksikön 1., 2. ja 3. persoona, toimii myös Suomen kautta aikojen toiseksi tärkeimmän kaupungin tapauksessa, Viipuri-runossa. Joskus kaupunki käskee aivan runon lopussa imperatiivilla lukijoitaan monikon 2. persoonassa (Viipuri, säe 18: *credite*) ja varoittaa vihollista (kollektiivisella) yksikön 2. persoonalla (Käkisalmi, säe 15: *Sarmata, siste gradum nec avaram porrige dextram*).

Helander kirjaa kommentaarissaan lukuisten 1600-luvun runoilijoiden ja puhujien usein ylistelleen suomalaisten urheutta ja sisukkuutta sotatantereilla, jolloin ns. hakkapeliitta-epiteetti tuli suomalaisten sotilaiden tunnusmerkiksi⁶ viimeistään 1618–1648 käydystä kolmekymmenvuotisesta sodasta lähtien. Helander mainitsee Upsala- ja Turku-runojen muistuttavan toisiaan siinä, että kummassakin korostetaan sotaisaa traditiota, joka yliopiston perustamisen myötä kummassakin kaupungissa sitten vaimenee.⁷ Kumpikin runo alkaa samalla mahta(ile)valla sodanjumala Marsin nimestä muodostetulla adjektiivilla *Martia*, Upsala 1: *Martia gens, semperque novis devota triumphis*. Kenties identtisen kuvan pelossa Hermelinille on tullut mieleen keksiä Turku-runon ensimmäisen säkeen ensimmäiseksi sanaksi toisenlainen adjektiivi variantiksi, *Inclyta* ’ylistetty’, ’kuuluisa’. Todennäköisesti Hermelin on luonut ensin Upsala-runon (nro 32) ja vasta sitten Turku-runon: Upsalan hän tunsu yliopistokaupunkinaan erittäin hyvin, mutta tuskin koskaan edes kävi Turussa, joten hänellä ei ollut omia kokemuksia Turusta, vaan hän oli täysin riippuvainen lähteistä.

Toisen säkeen *foeta...unda*, ’ravinteikas aallokko’, saattaa olla sisällöllisesti inspiroitunut Wexionius-Gyldenstolpen *Epitome*-teoksen (v. 1650) Turku-kuvauksen loppupuolen ilmaisusta *piscationum ubertas*, ’kalastustoimintojen tuottavuus’.

Kuten Helander toteaa, Wexionius-Gyldenstolpe kommentoi *Epitome*-teoksessaan (v. 1650) Turun kärsineen tavallista useammin tulipaloista kirjatessaan peräti 13 eri tulipaloa 1310 ja 1624 välillä.⁸

Suomen esikoiskaupunki Turku puhuttelee muuta (Varsinais-)Suomea, jonka se on opettanut hylkäämään villit pakanalliset tapansa, lähinnä kristinuskon, ja sitä kautta kirjallisen sivistyksen omaksumisen avulla. Implisiittinen viittaus säkeissä 5–6 ja 8–9 liittyy kuningas Eerik Pyhän ja piispa Henrikin tekemään ns. ensimmäiseen Suomen ristiretkeen v. 1157 Turussa. Samaan tapaan käy Viipuri-runon säkeistä 9–10 selvästi ilmi vastaava kristinuskon ja kirjasivistyksen tulo Karjalan vanhimpaan ja tärkeimpään kaupunkiin: *Hauserat hic primum sanctas Carelia leges / Numinis, et mores exuit inde feros* (’Täällä oli Karjala ensin omaksunut Jumalan pyhät lait ja sai sitten riisuttua pois villin pakanalliset tapansa.’); siinä viitataan ns. kolmanteen eli Karjalan ristiretkeen kesällä 1293: marski Torkkeli Knuutinpojan Tukholmasta laivaaman sotajoukon mukana oli piispa ja pappeja viemässä sivistystä ja roomalaiskatolista uskontoa Karjalan ”pakanoille”. Kuten Helander lyhyesti toteaa, Turusta tuli piispanistuin, josta Suomen kristillistämistä johdettiin jo 1200-luvun alussa.⁹

⁶ Helander 2010, 203.

⁷ Helander 2010, 204.

⁸ Helander 2010, 203–204; Wexionius-Gyldenstolpe, *Epitome* VII, 6. Omien laskujeni mukaan Wexionius-Gyldenstolpe kirjaa tulipaloja yhteensä 15.

⁹ Helander 2010, 204.

Säkeissä 11–12 Helanderin mukaan Hermelin olisi laittanut runossaan Turun puhumaan Suomelle järkeä turhasta vastarinnasta Ruotsin sotavoimia vastaan, ei suinkaan 1600-luvulla, vaan kristillistämisen varhaisvaiheessa, 1100-luvun lopulla ja 1200-luvun alussa.¹⁰ Olen aina yhä vakuuttuneempi Toivo Viljamaan huhtikuisesta *ex tempore* esittämästä suullisesta vihjeestä, että voisi olla kyse nuijasodan historiallisesta kontekstista. Toinen vaihtoehto voisi teoriassa olla ns. Davidin kapina v. 1438–1439 Ylä-Satakunnassa ja Hämeessä, mutta se oli vain vähäinen talonpoikien verokapina, jossa surmattiin vain neljä huovia, eikä mikään laajamittainen sota, jossa valtionhoitaja Kaarle Knuutinpoika tai hänen pahin kilpailijansa, Viipuriin vetäytynyt drotsi Krister Nilsson, olisi tehnyt kostotoimenpiteinä laajamittaisempia sotaretkiä Suomeen tai pannut toimeen aatelisten teloituksia.

Tarkempi konteksti Hermelinin säkeille 11–14 on mielestäni nuijasotaa välittömästi edeltänyt ja sen jälkeenkin jatkunut Suomen aateliston kapina Kaarle vastaan, alkaen tammikuussa 1594 valtapoliittisesta kamppailusta Ruotsin kuninkaaksi kruunatun Sigismundin ja Kaarle-herttuan välillä.

Suomen aatelisto kannatti Sigismundia, ja kaikki oli hänen luottoaatelistensa, joita hän keväällä 1594 nimitti ennen lähtöään tärkeisiin virkoihin ja linnojen haltijoiksi, mutta Turussa ja Suomessa ennen kaikkea marski ja amiraali Klaus Flemingin voimien varassa. Söderköpingin valtiopäivät syksyllä 1595 julistivat Kaarlen valtionhoitajaksi; ne, jotka eivät päätöstä hyväksyneet, julistettiin kapinallisiksi/lainsuojattomiksi. Se oli tähdätty Suomea ja Klaus Flemingiä vastaan, mutta johti vain kuningasmielisen rintaman ja käskynhaltija Klaus Flemingin voima-aseman lujittumiseen Suomessa. Kaarle pyrki heikentämään Klaus Flemingin asemaa Suomessa ottamalla linnaleirien ja aatelin saamien etujen katkeroittamat talonpojat aseeseen ja yllyttämällä heidät Flemingiä vastaan. Mutta talonpoikien kärsittyä nuijasodassa (marraskuun lopun 1596 ja helmikuun lopun 1597 välisissä kapinamuksissa) tappion, tilanne ei vielä ratkennut Kaarlen eduksi.¹¹ Kaarle käytti sisäistä kriisiä hyväkseen, kutsui valtiopäivät Arbogaan helmikuussa 1597 ja ajoi itselleen käytännössä kuninkaan valtaoikeudet ja luvan ryhtyä aseellisesti vastustamaan Sigismundin kannattajia ennen muuta Suomessa. Päävastustaja Klaus Fleming kuoli vaivoihinsa keväällä 1597, mutta kuningasmielinen rintama säilyi Suomessa vahvana Sigismundin nimittämän uuden käskynhaltijan Arvid Stålarmin johdolla. Kaarle joutui hankkimaan Suomen kannatuksen kahdella sotaretkellä Suomeen, syksyllä 1597 ja kesällä 1599. Niiden välillä, syksyllä 1598, hyökkäsi Sigismund Ruotsiin ja Arvid Stålarmin tuki häntä Suomesta käsin, mutta yhteistyö ei onnistunut ja Kaarle kukisti Sigismundin ratkaisevassa Stångebron taistelussa.¹² Voidaankin oikeutetusti sanoa, että luottamus suomalaisten lojaalisuuteen oli mennyttä. Laillista kuningasta kannattaneet valtakunnan itäisen osan alamaiset olivat voittajan silmissä jokseenkin epäluotettavia. Suomalaisia kohtaan tunnettu epäluottamus näkyi hallitsijan menettelytavoissa, ennen muuta nimityspolitiikassa.¹³ Juuri tuossa edellä mainitussa ajankohdassa on mielestäni Hermelinin Turku-runon säkeiden 11–14 historiallinen konteksti: ei niinkään talonpoikainen nuijasota, vaan Sigismundin puolelle sitkeästi – etten sanoisi sokeasti – sitoutuneen Suomen aateliston ”väärä puolen valinta”.

¹⁰ Helander 2010, 204.

¹¹ J. Vahtola, *Suomen historia Jääkaudesta Euroopan unioniin* (Otava: Keuruu 2004), 110.

¹² Vahtola, *op. cit.* 110–111.

¹³ P. Karonen, *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809* (WSOY: Juva 2008), 118–119.

Tuskinpa Hermelin oli ajatellut oppineen latinankielisen runoteoksensa lukijoiksi (vajaa 100 vuotta myöhemmin) niinkään suomalaisia nuijasodan talonpoikia kuin valtakunnan aatelisia.

Itse asiassa Suomen aateliset eivät taipuneet sovintoon Kaarlen kanssa sittenkään, vaikka Ruotsi aatelia myöten sanoutui Jönköpingin herrainpäivillä 1599 irti Sigismundista: Kaarle joutui syksyn 1599 sotaretkellään valtaamaan Suomen linna linnalta Viipuria myöten. Hän aloitti välittömästi Sigismundin aatelisten kannattajien teloitukset, jotka huipentuivat marraskuussa Turussa suureen poliittiseen oikeudenkäyntiin ja joukkomestaukseen: kaikkiaan noin 50 suomalaista aatelismiestä menetti päänsä, poikkeuksena Arvid Stålbarm. Myös Suomen piispa Eerik Sorolainen ja noin 70 pappia saivat ankarat syytteet ja sakkotuomiot uskollisuudesta Sigismundia kohtaan ja paavillisuudesta, mutta säilyttivät päänsä. Aateli menetti poliittisen vaikutusvaltansa koko Kaarlen hallitusajaksi. Suomen aatelin alennustila oli syvempi kuin Ruotsin. Käskeyntäjän virka lakkautettiin. Suomen korkeisiin virkoihin nimitettiin pitkään ruotsalaisia ja ulkomaalaisia aatelisia.¹⁴

Säkeen 16 viittaus Turun akatemian perustamiseen v. 1640 on ilmiselvä. Sen sijaan toiseksi viimeisen säkeen 19 *Themis* viittaa mielestäni v. 1407 kuningas Eerik Pommerilaisen toisella vierailullaan Suomeen perustamaan ylimpään maalliseen tuomioistuimeen, Turun maa-oikeuteen, jossa Suomen johtomiehet pystyivät saamallaan hallinnollisella vallalla päättämään maan asioista omissa kokouksissaan.¹⁵ Mielestäni viittaus ei liene niinkään vasta v. 1623 perustettuun Turun hovioikeuteen, kuten Helander puolestaan arvelee kommentaarissaan,¹⁶ koska *Themis* esiintyy Hermelinillä paralleelitaipauksessa täysin keskiaikaisessa kontekstissa subjektina Linköping-runon alussa säkeissä 1–4: *Nondum coelesti radiabat luce Bootes, / Cum fixit sedes hic Themis alma suas. / Juraque dictavit dubio non caeca recessu, / Et vidit finem jam nova rixa suum*, mikä Linköpingin varhaisimpaan historiaan viitatessaan Helanderin mukaan heijastelee oikeuslaitoksen varhaishistoriaan liittyvää käsitystä, jonka mukaan ko. kaupunki oli ikivanhan itägöötanmaalaisen lain tulkinnan tärkeä keskuspaikka.¹⁷ Huomattakoon kontekstuaalisesti vielä, että saman runon loppupuolisko (säkeet 5–8) todistelee kristinuskon tulleen ensimmäisenä nimenomaan Itä-Göötanmaahan,

¹⁴ Vahtola 111–112.

¹⁵ Turun maa-oikeuden on arveltu kokoontuneen Turun linnan Herrainkellarissa: vrt. J. Kostet, *Turun raadista käräjäoikeuteen. Oikeuslaitoksen turkulaisia vaiheita keskiajalta toisen vuosituhannen lopulle* (Jyväskylä 1998), 29. Mikään ei kuitenkaan estäne arvelemasta maa-oikeuden kokoontuneen tuomiokapitulitalossa, joka lienee valmistunut piispa Maunu Tavastin aikana 1412–1450; kolmikerroksinen talo oli huomattavan suuri keskiaikaiseksi rakennukseksi, 1980-luvun alun tutkimusten mukaan (Heljä Brusila, 1981) n. 18 x 21 metriä. Sen pituudeksi olivat arvelleet 22,5 x 22 metriä v. 1799 P. Juusten ja H.G. Porthan (*Chronicon Episc[op]orum [sic!] Finlandensium*, 371, Åbo 1799: vrt. A. Pihlman & J. Kostet, *Keskiajan kaupungit 3. Turku*, Turun maakuntamuseo 1986, 36. Huomattakoon vielä, että maa-oikeuden kerrotaan kokoontuneen Turun raatihuoneen ensimmäisen dokumentoidun maininnan yhteydessä v. 1434 (*REA* [= *Registrum Ecclesiae Aboensis*] 449). Raatihuone näyttäisi olleen Pihlman & Kostet, s. 58 kartan mukaan vain hieman yli 10 metriä pitkä ja hieman alle 10 metriä leveä. Raatihuoneen rakentamisajankohta on epävarma, mutta ainakin *terminus ante quem* on siis v. 1434 eli kenties sekin rakennettiin piispa Maunu Tavastin aikoihin, kuten em. tuomiokapitulitalo (*id. ibid.* 53).

¹⁶ Helander 2010, 204–205.

¹⁷ Helander 2010, 161.

Linköpingiin, jonka tuomiokirkko olisi pyhin ja vanhin uskon sija koko Pohjolassa.¹⁸ Erityisen merkillepantavaa on mielestäni se, että keskiajan ja varhaisen uuden ajan kaupunkitopografian runo- ja proosamuotoisissa kuvauksissa merkittävimmät mainitsemisen arvoiset rakennukset ovat lähes erottamattomasti kirkko ja siihen liittyvät rakennukset sekä toisaalta oikeudenkäyttöön ja hallintoon liittyvät rakennukset.¹⁹ Huomionarvoista on se, että Turku-runon säkeessä 19 esiintyy sama (*sedes*-sanana synonyymi) *recessus* kuin Linköping-runon säkeessä 3. Toisaalta Helanderin käsitystä viittauksesta v. 1623 Turkuun perustettuun hovioikeuteen voi puolustaa sillä, että Hermelin olisi poiminut tarkkaan Wexionius-Gyldenstolpen kuvauksen elementtejä: *Aliaque publica hic ædificia coruscant, inter quæ Dicasterium Regium, Academia & Urbis Curia &cetera, eminent: 'Täällä välkkyilee muitakin julkisia rakennuksia [nim. (Tuomio)kirkon lisäksi], joiden joukossa esiin pistävät Kuninkaallinen Oikeuslaitos, Akademia ja Raatihuone ja muita.'*²⁰ Viimeksi mainittua tulkintaa puolustaa myös Wexionius-Gyldenstolpen Turun kuvauksen päättävä distikhon:

JVstitiâ ac Musis quoque nunc illustris ABOA;

Navibus & variis mercibus ante fuit.

'Oikeudenmukaisuudestaan ja nyt myös muusistaan merkittävä TURKU;

Aiemmin se on ollut kuuluisa laivoistaan ja monenlaisista kauppatavaroistaan'

Tämän runosen ensimmäisestä säkeestä Hermelin näyttäisi saaneen selviä vaikutteita oman runonsa säkeisiin 16–19: oikeuslaitos ja Akademia.²¹

Yliruksitun runoharjoitelman suhteen historiallisesti ja kontekstuaalisesti kommentoitavaa on suhteellisesti vähemmän. Runon alkua hallitsee tässäkin tapauksessa *Mars*, tosin *rapidus* eli irrationaalinen 'tuhoisa taistelu', vastakohtanaan säkeessä 6 mainittu 'aseellisia miehiä johtava kypäräpäinen sankarineitsyt' eli roomalaisten Minerva ja kreikkalaisten Pallas Athene, tässä kontekstissa rationaalisen sodankäynnin suojelusjumalatar. Säkeen 4 *nobilis...gentis*, 'kuuluisan suvun' viittaa Vaasa-sukuun. Säkeessä 8 mainittu ja ns. hakkapeliittoihin identifioituva voitto, joka on saavutettu peräti avoimella taistelutantereella, voisi olla syyskuussa 1621 Riikassa Puolasta, syyskuussa 1631 Breitenfeltissä tai kesäkuussa 1636 Wittstockissa keisarillisista joukoista saavutettu merkittävä voitto. Säkeen 9 viittaus vihollisen

¹⁸ Helander 2010, 161 siteeraa Hermelinin aikalaisen Clas Örnhielmin v. 1689 julkaiseman teoksen *Historia ecclesiastica* (= 'Kirkkohistoria') s. 10: *Estque hoc templum Christianorum omnium quae tota Scandia conspicuuntur...vetustissimum.* ('Ja tämä on koko Skandinaviassa nähtävistä kristityistä kirkoista kaikkein...vanhin.')

¹⁹ Vrt. Johannes Snellmanin v. 1737 laatima maisterinväitöskirja *De urbe Uloa [Oulun kaupungista. Suomenkos ja faksimilepainos, Oulu-seura, Oulun kaupunki ja Oulun historiaseura, Scripta Historica 28 (Gummerus: Jyväskylä 2000)], § 10: Progredimur a templo ad curiam: JUSTITIÆ splendorem, nec non eorum, qui illius in vrbe sacerdotio præfecti sunt, brevem historiam daturi. Ad partem fori borealem splendide satis Themidos sacrarium illud exstructum erat.* Sari Kivistön v. 2000 julkaistun suomennoksen mukaan: "Etenen kirkosta raatihuoneeseen kertoakseni lyhyesti Oikeamielisyys ja jumalattaren loistosta sekä niistä, jotka ovat toimittaneet hänen pappetensa virkaa kaupungissa. Themistoksen [sic!] pyhäkkö oli rakennettu varsin loisteliaasti torin pohjoispuoleiselle reunalle." Kivistön käännökseen on jäänyt kreikkalaisperäisen *Themis*-erisnimen kohdalle harmillinen kömmähdyks.

²⁰ Wexionius-Gyldenstolpe, *Epitome*, VII, 6, suomennos allekirjoittaneen. Kiitän prof. Viljamaata sähköpostivihjeestään 18.10.2011 *Dicasterium Regiumin* tunnistamisesta hovioikeudeksi ja prof. Jouko Vahtolaa omasta puolestaan 25.10.2011 sen tueksi antamasta suullisesta vahvistuksestaan.

²¹ Suomenkos allekirjoittaneen. Huomattakoon, että vain kahdeksan ensimmäistä Wexionius-Gyldenstolpen *Epitomensa* VII kirjassa mainitsemista kaupungeista on ansainnut joko kuusi (Tukholma), neljä (Upsala, Norrköping, Göteborg ja Kalmar) tai kaksi runosäettä (Turku, Viipuri ja Nyköping) peräänsä.

järjestämään verilöylyyn voisi puolestaan olla syyskuussa 1605 Kirkholmassa Puolalle tai vastaavasti elokuussa 1634 Nördlingenissä keisarillisille joukoille kärsitty murskatappio. Säkeessä 11 todetaan luottamuksen vallitsevan, siis 1600-luvun suuruuden ajalla. Säkeen 12 ulkomaiset mainetyöt viittaavat aivan varmasti taas 30-vuotisessa sodassa kovasti mainetta niittäneisiin hakkapeliittoihin.

Timo Sironen

FT, yliopistonlehtori. Antiikin kielet ja kulttuuri.

Historiatieteiden yksikkö, Humanistinen tiedekunta.

Oulun yliopisto

timo.sironen (apud) oulu.fi